

A KESERGŐ SZERELEM

A *Kesergő szerelem* a fiatal, az íróssággal ismerkedő Szenteleky műve — egyben pedig a legismeretlenebb Szenteleky-szövegek egyike. Részletesebben, érdemében nem foglalkozott vele kritikánk az elmúlt ötven esztendőben, s általában azt tudja róla az irodalmi közvélemény, amit 1933-ban Kállay Miklós, 1943-ban pedig Herceg János írt, egy-egy bekezdésben emlegetve a regényt. Hallgatott róla azonban Szenteleky is, mint ahogy egész háborús terméséről sem beszélt. Ám a Szentelekytől származó példányok egyúttal arról is tanúskodnak, hogy foglalkoztathatta a regény új kiadásának a gondolata: megváltoztatta a címét; *Egy fáradt szív szerelmei* lett volna az új cím, a mű végén pedig ott a megjegyzés: »Írtam 1914 távoli tavaszán.« A regény történetéhez azonban az is hozzátartozik, hogy először A Hét közölte tíz folytatásban 1918-ban, majd 1920-ban a budapesti Táltos kiadó adta ki könyvalakban, együtt nemcsak Szabó Dezső *Az elsodort falu* című művével, hanem Krúdy *Szindbádjával*, Babits műfordításaival és prózájával, Juhász Gyula *Késő szüret* című verseskötetével és Török Gyula műveivel.

Kállay Miklós szerint a *Kesergő szerelem* a »refinált, álmatag szépségeknek béklyóiban vergődő lírikust mutatja«: »A *Kesergő szerelem* levendulaillatos Lengváry szerkesztője édes testvére Krúdy Gyula méla hősenek, a szerelemnek tévesztő kertjében imbolygó Rezeda úrnak, bár lehetetlen észre nem venni, hányszor emelte önmagára figyelő tekintetét, hányszor tapogatta szorongó ujjakkal szíve legsebhedtebb tájait a szerző, amikor megmintázta. Az esztéticizmus csalódást áhító, tragikus elhagyottság nosztalgiájában égő, dekadens Don Juanja vállalkozik olyan csattanó megoldásokra, mint Lengváry, aki két sóvárgott szerelem beteljesülése elől megszökik az unt és rég elfakult ábrándok vedlett ruháiban fonnyadó színésznővel...«

Herceg János tíz esztendővel később, Szenteleky zombori éveiről szólva, a regény helyi vonatkozásaira, »helyi színeire« figyel első sorban: »Gyakran látogat haza — írja —, nemcsak az anyai szeretet hívja most már, hanem a hattúnyakú leányzó is, akit egyetemi polgárhoz illően dandys eleganciával, sétatálcával a kezében, gomblyukában margarétával látogat meg a szőke ifjú. Szerelme éppúgy, mint regénye is, irodalmi reminiszcenciákkal van tele. Szindbádként szereti a hollóhajú Vandát és Krúdy Gyula modorában írja regényét. A költészet finom fátyolán át mégis az ő városát látjuk, a regény alakjaiban közismert zombori figurákat fedezünk fel, Speizer Gusztit, a nyomorgós öreg gavallért, aki kétméteres csontvázát eladta a múzeumnak, a karcú Koczkar-lányokat, akik oly sok bánatos férfiú szívében éltek reménytelenül akkoron, a jázmin-felhőkbe burkolt Rákóczi útra vezet el

a regény, a gyantaillatú fenyvesbe, amelynek gubacsait tavaszi vasárnap délelőttökön finom selyemcipellők tapodják, este pedig kimenős bakák és százsoknyás gombosi szolgálók népesítik be padjait, a zöldvízű csatornát mutatja be hátán mámoros úritársaság lomha csónakjaival, — a régi jó békebeli bácskai várost idézi fel még egyszer, mintha sejtene, hogy tűnőben van már a szép világ s ezután borzongós, rideg napjai következnek . . .»

Az interpretátorok egybehangzóan mutatnak a Krúdy-hatásra és modorra, valamint a regény szövetében felfedezhető önéletrajzi szálakra, a regény értékéről azonban már nem nyilatkoznak, s helyét sem keresik; holott legalább Szenteleky életművében a regény felmérése szükséges, lehetséges és elvárható. Szenteleky Kornél ugyanis nem tért le arról az útról, amelyen a *Kesergő szerelmet* megírva elindult, hanem motívumait tovább éltetve alkotott, s nem nehéz felfedezni még a »helyi színek« elméletében sem a *Kesergő szerelemre* mutató vonásokat. Mint sok első mű, a *Kesergő szerelem* is összefoglaló alkotás tehát, s minthogy eredendően lírikus alkotás egyéniség mutatta meg magát benne, akár egész életműve foglatának is tarthatjuk: alapjában véve benne van minden későbbi alkotása, egészen az *Isola Belláig*, amely ebből a szempontból nem más, mint a *Kesergő szerelem* újrafogalmazási kísérlete, egy újabb összegezés igényének az üzenete. Ne tévesszen meg tehát bennünket a kritikának az idegen hatásokat emlegető kitétele ifjúkorának műveivel kapcsolatban. Kora verseinek »kissé fáradt, érzelmes, reminiscenciákkal ötvözött« jellege (Bisztray Gyula) és a *Kesergő szerelem* Krúdyt idéző modora legalább olyan mértékben a maga legintimebb énjét fejezi ki, mint amilyen mértékben olvásmányait jelzi, vagy az akkori irodalmi közhangulatot példázza a magyar irodalom Nyugat mögötti területein. Mert az idegen minták választásában Szenteleky valójában nagyon tudatos, s mintegy sajátjává tudja tenni azt is, amit a ráismerés például egy Krúdy Gyula nevével minősít.

Különösképpen, hogy a fiatal Szenteleky a mindent kifejezni vágyásával fogott a *Kesergő szerelem* megírásához. Egyszerre akart ugyanis társadalmi képet festeni koráról és megfogalmazni azokat a lírainak nevezhető érzéseket, amelyeknek egy-egy kitörését a korai versei hozták. Ez a szándék viszont nyilvánvalóan csak az ún. költői kisregényben ölthetett alakot — abban a formában, amelynek változatait a magyar irodalomban Krúdy Gyula kísérletezte ki — az én-regények körén belül. Tegyük hozzá: a költői lélek prózájaként, hiszen Szenteleky egész művének alapvető jellegzetessége éppen az, hogy lírikus alkotta, még akkor is, ha éppen költészetét tartjuk a legproblematisabbnak. Nagy írói szándékok mozdulnak tehát a *Kesergő szerelem* fogantatásában, s amikor Krúdy Gyula nevét emlegeti a kritika vele kapcsolatban, akkor nem annyira a főhősök rokonvonásaira kell gondolnunk, hanem a szándékok és a megvalósítás síkján mutatkozó mozzanatokra. Szenteleky ugyanis a tízes évek elején keletkezett Krúdy-művekben, különösképpen pedig a *Francia kastély* címűben találta meg a valóságnak és a költőinek olyan fajta ötvözési lehetőségét, amelyet a *Kesergő szerelem*ben reprodukálhatott a maga költői természetével egybehangzó módon. A Krúdy-művekkel való rokonsága (füg-

getlenül természetesen a megvalósítások közötti objektív különbségtől!) tehát mélyebb, minthogy pusztán csak a hangulatokban lehetne keresni, melyeket az olvasó a Szindbád-történetekben szeretett meg. Ennek viszont az lehet a legfontosabb tanulsága, hogy a fiatal Szenteleky, az irodalmi életben való lépése pillanatában, azzal, hogy a Krúdy-művek jelezte csapáson indult el, s nem a magyar próza hagyományosabb vonulatát követte, esztétikai és társadalmi tájékozódásával a tízes évek legkorszerűbbnek bizonyult magyar törekvéseivel rokonszenvezett, s vállalta azt a látszólagos ódonbadságot is, melyet az ilyen művek árasztanak »biedermeires« vonásaikkal. Nem véletlen tehát, hogy észrevétlen maradt, könyvként pedig 1920-ban már-már anakronizmusként is hathatott, hiszen ezek az évek a sokkal harsabb expresszionisztikus prózát hozták — példaként hivatkozunk csak Móricz Zsigmondra (*A fátyla*), Szabó Dezsőre (*Az elsodort falu*), Déry Tiborra (*Lia, A kéthangú kiáltás*), melyekben az emberi-társadalmi problémák is hangosabban és erőszakosabban mutatkoznak meg. Nem divatos, de az író természetének és korszerűségére való törekvésének jól megfelelő irányt jelez tehát a *Kesergő szerelem*, elannyira, hogy az írói választást messzebb mutatónak kell tartanunk, mint magát az alkotást, mely a még egyetemista, az irodalomban kezdő lépéseit tevő fiatalember élményvilágát akarta kibeszélni, anélkül természetesen, hogy a művészi tudatosság egy magasabb fokát is keresnének szövegében. Az is bizonyos azonban, hogy az ösztönösség mellett, amellyel mintegy természetének engedelmességgel követte Krúdy példáját, választása tudatosságának nyomaira is figyelniük kell. Az *Úgy fáj az élet* és az *Isola Bella* részletei ugyan a *Kesergő szerelemre* utalnak, de az is tény, hogy a *Kesergő szerelem* szerzője a kevés számú, Krúdy hatása alatt dolgozó írók közé tartozik, s talán az első s az egyetlen is a Krúdy-tanítványok között. A »krúdys« formaválasztás kérdését vizsgálják meg Szentelekynek a *Kesergő szerelem* után öt évvel írt sorai egy Krúdy-könyv kapcsán. A *Kánaán földje* című ismertetésében (Krúdy művének *Kánaán könyve* volt a címe) Krúdy »szabad írásairól« beszél, »álmataig jegyzeteket« emleget és formabontó kedvét dicséri: »Krúdy Gyula szeret regélni anélkül, hogy figyelne az elbeszélő műfajok szabályaira és követelményeire. Talán éppen ezért érvényesül olyan előnyösen, oly kényelmesen apró naplójegyzetekben, formát, bonyodalmat és következetességet nem kívánó krónikákban...« (A Hét, 1919. február 2.). Tegyük hozzá még, hogy abban a regényformában is, amelyben a legtöbb tízes évekbeli műve realizálódott.

A *Kesergő szerelem* is ilyen »szabad írásmű«, hiszen a regény formai szabályainak legtöbbjét nem tiszteli a szerző, ellenben tágas, az írói szeszély minden csapongását elbírja: kedvvel időzhet tehát a hangulatok lírai rajzainál és az epikusabb leírásoknál, minthogy ezek elsősorban egy ilyen formában férnek meg egymás mellett a legkevesebb ellentmondást kiváltó módon. Ami Krúdy művészetének is nagy újdonsága volt, az analitikusabb közlésmód, az sejjik fel a *Kesergő szerelem* lapjain is — az ún. »ábrázolás« akkor divatos lehetőségei ellenében. Lassan mozduló, egy-egy epizódjelenetben megmutatkozó elbeszélő háttér előtt a gyorsabban mozgó, könnyebben változó, a hangulat csapongását követő lírai részletek jellemzik a prózai költés-

nek ezt a »krúdys« módját, melyben a történet valószínűsítésének kel-
lékével már alig kell az írónak törődnie, s a történet maga sem játszik
különösebb szerepet. Ez a líraiasság azonban nem öncélú a *Kesergő*
szerelemben sem, mint ahogy Krúdynál sem az: nemcsak a lélekmeg-
mutatás, hanem a tárgyi, az »adott világ« képeinek az érzékletes rajza
révén a fiatal író szándékának jelentőségét figyelhetjük meg, s tár-
sadalomképéről beszélhetünk, mely különösen a vidéki élet rajzában
világos és pontos.

Maradéktalanul ötvöznie azonban ezeket az elemeket a fiatal
Szentelekynek nem sikerült: a budapesti epizódokban a lírai hangulat-
rajz az uralkodó és egy konstruált regénytörténet, míg a vidéki váro-
sokban játszódó jelenetek, mintegy szimmetrikusan amaz ellenében
a történet természetesebb jellegét mutatják, s a líraiság is egyensúlyi
helyzetbe jut a világ és az emberek érzékletes rajzával — nyilvánvaló-
an szoros összefüggésben a pesti életet még alapvető vonásaiban
nem ismerő író tapasztalati világával. A Budapesten bizonytalanul
mozgó Szenteleky, amikor hősét, Lengváryt, vidékre, s nem kétséges,
ifjúkora városába, Zomborba utaztatja, maga is hazatalál, és most
már szilárd talajon járva, magabiztosan igazodik el az élet jelenségei
között. Különben is ez a »krúdys« műalak a legáruklódobbak egyike:
az író lélek- és társadalomismeret lepelződik le benne szüntelenül, s
még a legegyszerűbb lírai tirádáról is könnyűszerrel meg lehet álla-
pítani, hogy az írónak hamis-e hangja, s hordoz-e a mondat valóság-
elemet. A *Kesergő szerelemben* is tetten érhető Szenteleky lélekisme-
rete és realitásérzéke, amit a regény két részének fentebb jelzett
különbségei bizonyítanak is. A regény alaptónusát adó evokatív hang-
ban is ott bujkál tehát a magát idősebbnek láttató ifjú író élményvi-
lága, melyből a pszichoanalitikus elemzés könnyűszerrel tudná kibon-
tani a magát rejtő egyéniség körvonalait, ki Lengváry maszkjában (mint
Krúdy Szindbád és Rezeda Kázmér alakjában) nyilván nemcsak önélet-
rajzi vonatkozású adalékokkal dolgozik, hanem lelkiekkel is, minthogy
valójában egy bátortalanság igyekezett erénnyé változtatni pesti ma-
gányát, féltékenységét, elbizonytalanodásait étellel, nőekkel szemben.
Lengváry tehát nem Szindbádként szeret, hanem a nőt inkább mesz-
sziről tisztelő fiatalemberként, akinek a cselekvésképtelenség az aber-
rációja. Nem a viszonzatlan szerelem keserve, hanem a nyilatkozni
bátortalan rajongó fiatalember bánata zeng a regény első feléből,
hogy azután megváltozzék, s a mű végén energikus gesztusával zár-
ja le melankolikus korszakát.

A majdnem arányosan két részre oszló regény tehát nemcsak
két világot (a pestit és a zomborit) festi, hanem két Lengváryt is mu-
tat: a »kissé gyáva, kissé bátortalan« Budapesten élőt és »az erős
vággyal és szelíd daccal« szerető zombori szerkesztőt, aki a mű végén
immár az Esti Kornélt idéző gesztussal tér ki az elérhető közelségbe
került beteljesülés elől vonatra ülve a »rizsposos dámával«. S mi több,
ez a kettősség adott abban a forma hozta anakronizmusban is, ame-
lyet Krúdy olvasói is szüntelenül érzékelnek, s mit kyszerűtlen kor-
szerűségnek nevezhetünk. Lengváry (főképp Pesten) nem a tízes évek
gyermeke, hanem a múlt századé, s viselkedése teljességgel bieder-
meieres, de érzésköre s a világ, amelyben él, egykorú a regény meg-

írásának idejével, s az alapjában véve Szenteleky írói módszertana is, mellyel a lelki válságokat élénk állítja, s a vidéki polgári életet megrajzolja. Ezzel a kettősséggel válhat a regény »leleplezővé« is: századunk első évtizedeinek élete mutatja magát, lélek és emberi sors kapja meg szociologikusan is meghatározható körvonalát — anélkül természetesen, hogy Szenteleky ábrázolását erőteljesnek mondhatnánk, társadalomkritikáját pedig egyértelműnek nevezhetnénk, hiszen ezzel a regényével még messze volt attól, hogy a totalitás ostromára indulhatott volna. De a Lengváryt elfogó »furcsa szomorúság« nem pusztán hangulat már, hanem társadalmi töltése van, hiszen a félig feudális, félig kapitalizált magyar társadalomban keresi helyét egy polgárrá válni nem tudó egyéniség, ahol helye nem lehet, s hol nincs cselekvésének tere sem, mert a cselekvés fogalma is időközben megváltozott.

»Ah, sohasem beszéltem Önnek öreg udvarházban eltöltött gyermekeveimről, tovatűnt ifjúságomról, vagy a Nyitra mormolásáról a park alatt... őseimről, a nagyszakállú Lengváryakról, akik az ebédlő faláról nézték a csendes ház életét — vall Lengváry —. Jó anyám, aki a hesseni uralkodó hercegi családdal volt rokonságban, nagyon szeretett... Édesapámat alig ismertem, jóságos ember volt és nagyon szerethette szent anyámat, amint elsárgult leveleiből olvashattam... Aztán Pestre kerültem, de vakációra mindig visszatértem a szülői házba, ahol anyám könnyes szemmel leste a kocsit érkezését, mely fiát hozta haza. Azóta szent anyám is itthagyt, a szép jövőből semmi sem lett, henyé, bizonytalan életet élt az ifjú a fővárosban, a törekvés, az erős akarat sohasem gyulladt benne magasabb lángra, s most itt vagyok vénülten, fáradtan. A régi udvarház idegen kézre került, én már szinte elfeledtem, hogy ifjúságom, otthonom is volt, nagyon fáradt vagyok, és egy éjszaka választ csak el az eltávozástól...« Amikor ezeket a búcsúsorokat írja, újságíró, »egy ismeretlen nevű német napilap (a Budapesti Nechrichten) Színház és Művészet rovatának a szerkesztője«, s vállalja el a »Z. és Vidéke« szerkesztői állását, honnan majd Olaszországba ragadja el a vonat a regény végén.

Lengváry már csak álmodni tud, cselekedni azonban nem. S mint ahogy egzisztenciáját nehéz lenne meghatározni annak bizonytalan és megfoghatatlan jellege miatt (ez jellemzi különben a Krúdyhősöket is!), csak a legnagyobb általánosságban emlegethetjük társadalmi közegeként a magyar dzsentrit, melynek fia. Valójában a létezés senkiföldjén mozog budapesti élete során, mereng vagy álmodik — talán azzal a többlettel, hogy Lengváry álmai az általa igazi életnek vélt keretei között realizálódnak. Amit nem mert megtenni az »álmatag szerkesztő« a valóságban, melankolikus merengései közepe, megtette álom-színpadán, mely esténként üzemelt:

»Éjjel, a sötétben elhelyezett színpadon ez alkalommal szerelmi vallomásokot játszottak a szereplők, akikben fel lehetett ismerni Lengváry szerkesztő urat és Margit asszonyt. Minden nagyon szép volt, s Lengváry többször megújráztatta az előadást. Későre járt már az idő, midőn a kis színpad teljesen beleolvadt a sötétségbe, s másnap az ábrándos férfiú fakóbb, fáradtabb volt, mint valaha...«

Figyelemre méltó betétek és utalások az ilyenek a regény szövé-
tében, hiszen jelzik, hogy Szenteleky jó nyomon indult el az akkori
modernnek nevezhető élet festésében. Kezében volt a lehetőség, hogy
a valóság »cselét« ne csupán tetten érje és egy lírai tirádában fogal-
mazza meg (mint tette), hanem epikusan élénk is állítsa az élet és az
álom síkjainak felcserélődését mutatva meg. E csere révén ugyanis
realitássá vált volna az a sugallat, mely szerint az élet fokozatosan
irracionálissá válik, a hős álmai pedig valóságértéket kapnak, igazabb-
nak látszanak, mint a konkrét élet. Nem véletlen, hogy egyik monda-
tában az álmokat utánzó valóságot is emlegeti: »A valóság — írja —
majdnem ugyanazt a cukrászboltot utánozta, amilyenek a képzelt szín-
pad kulisszái voltak...« Sőt, az irodalmi és zenei utalások is jelen-
tős valóságfordozó szerepet kapnak. Lengváry fő olvasmánya az
Anyegin, Hoffmann, Beranger, Wilde, a filozófusok közül Schopenhauer,
úgy akar meghalni, mint Reviczky Gyula vagy Petőfi Zoltán, hivatkozik
a Bajazzókra, és Wagner muzsikáját hallgatva fogalmazza meg hőse a
valóság hazugságjellegéről a hangulatát és a véleményét:

»... Ilyenkor elfelejted, hogy élsz, hogy küzdés, gyűlölet, pénz
is van a világon, elfelejted az életet és lehunyod szemedet, lelkedbe
lopózik a hangok összeolvadó, bódító, beszédes árja, mintha csak
ott fakadt volna, előnti a mindennap, a szürke élet sok apró, fájó
gondgöröngyét, a kábulat lengé, könnyű ködébe süllyedsz, a lét érzése
kisklik alólad, tudatodat a muzsika zsongító bódulata uralja, és ha
mégis felnyitod szemed, már nem tudod, hogy színházban ülsz, hogy
színpadot látsz magad előtt, hogy villany szolgálja a holdfényt, hogy
nem álomhercegnő és álomkirályfi borulnak össze, hogy nem lomb-
suttogás, patakcsörgés, éjszakaiüktetés zeng, bűg, morajlik, hanem
finom, ravasz, bonyolult hangszerek zenéje, hogy kulisszákból áll az
erdő, vastag festékből a falevél, hogy tulajdonképpen hazugság min-
den...«

Lengváry (és a regény) valóságköre éppen ezért egészen kis
sugarú, benne a cselekvéseknek szinte nincs is helyük. Hősünk élete
képén is alig találunk éppen ezért mozgalmasabb jelenetet. »Lengváry
— olvashatjuk — majdnem minden délután meglátogatta a hölgyeket,
néha mimózát hozott Margitnak, tanáccsal látta el őket, és örömmel
intézett el apróbb ügyeket, vagy megbízásokat. Az ügyetlen beszédű
szerkesztőt nagyon megszerették a magányosan élő hölgyek, Margit
asszony azonban nem látott, vagy nem akart többet látni a jó barátnál
Lengváryban, aki nem zúgolódott, nem panaszkodott ez ellen.« Való-
jában a pesti élet ilyen csendes, képzelgéssel dús idejét négy konflik-
tusjellegű esemény zavarja meg, minden alkalommal a Lengváry életén
kívüli valóság tör be és állítja dilemma elé a hőst: egy esti kirándulás
Pest »éjszakai életébe«, ahol Markovics gróffal találkozunk Lengváry
és »hölgyei«, az e találkozásból kirobbant párbaj a gróf és Lengváry
között, azután a budai cukrászdabeli epizód, amikor Lengváry imádotta-
ja, Margit asszony, bevallja, hogy férje kezelőorvosát szereti, végül pe-
dig Lengváry elhatározása, hogy Z-be utazik újságszerkesztőnek. Ez az
álmokkal szembenálló valóságkép természetesen már nem az *Anyegin*-
ből vagy Reviczkyből érthető meg, s nyilván nem véletlen, hogy csak
elvonulnak a Szenteleky rajzolta panoráma valamelyik átlóján, de vilá-

guk részletezésére már nem tud vállalkozni. Ilyen a pesti éjszakának a képében a »kíváncsikodó elvált asszonyok, öregedő udvarlók társaságában, villogó szemű családayák, akik nem bánnák, ha estefelé félreismernék őket a Nagymező utcában, otthon gyermekneveléssel és cselédveszekedéssel, most kopaszodó, becsületes férjük mellett ülnek színesen, festetten, erőszakolt ledérséggel« jelenete, vagy az itt felbukkanó Markovics gróf, ki »befolyásos ember a városnál és ő a tanítónők protektora«, ki Margit asszonynak ígér rajztanítói állást megfelelő ellenszolgáltatás árán. »Durva és összetört lelkek« világa ez, a »Miciké és Ollyké« az »éjszaka önszínű alakjaié, kiknek rózsát festi arcára a pezsgő s az élet mámora«. E »csúnya élet« ellenében Szentelekgy nyomban felkínálja az ellenpontot, az ábrándok világát — a hangulatokból és vágyakból szőtt életképeket, melyek a regény legszebb részleteit adják.

»Az éjszaka kíváncsi látogatói beszálltak egy szomorú egyfogatúba. Margit asszony középen helyezkedett el, s ezért félig Lengváry ölében ült. A konflis lassan megindult, a különös, fáradt arcú és kedélyű férfiú hátrahajolt, lehunyta szemét s úgy érezte, hogy ő a legboldogabb ember az éjszakában. Senki sem zavarta a csendet, a kerekek fájdalmasan nyikorogtak, néha a kocsis sovány lovát nógatta és a párák az ablakokra ültek úgy, hogy a bentülőket teljesen elfödtek a valóságtól. A homályos üvegen keresztül felcsillant egy-egy lámpa fénye, aztán otromba árnyékok rajzolódtak a hideg üveglapra, mint borongós, elmosódott sejtelmek. A bizonytalanságba látszott döcögni a rozoga kocsi, cél és józanság nélkül...«

Az ábrándok viszont messze röpitik Lengváry képzeletét, s daloltatják immár nemcsak a *Kesergő szerelem*, de Szentelekgy egész életművének egyik vezérdallamát: »Élni valahol messze, elhagyottan, a szürke óceán kicsinyke szigetén, csupa végtelen víz ölelkezik össze a kéklő éggel, hullámok szaladnak fel a homokos partra és csobogva kúsznak vissza, paradicsommadár hintázik az ágon, melyet buja indák szerelmesen karolnak át...«

A fiatal író talán leginkább Krúdyra emlékeztető képe a budai cukrászdáról készült, hova Lengváryt Margit asszony hívja, hogy elmondja, szereti férje orvosát:

»Bolthajtásos sötét helyiség, a falon hímzett képek, régi olajnyomat, melyen egy kékruhás hölgy s egy ábrándos férfiú csónakban ül vízi liliomok között, a férfiú (kinek szürke cilindere az ülés szélén pihen s a vízbe készül esni) valószínűleg szerelmet vallott, az aranyhajú hölgy maga elé néz, elmereng a férfi szavain, alkonyodik banális rózsaszínnel és vadludak húznak a nádas tó felett. Az egyik kép Pestet ábrázolja, talán 1825-ben, a parton csónak, melyben piros mellényű cigány ül, a régi metszetek hagyományos kutyája pedig vidáman ugatja a túlsó parton álló házakat. A fogason divatlap lóg, mely bizonyosan még a sonkás ujjak divatját rejtegeti magában, az ajtó felett, fehér oszlopokon nyugvó öreg óra, csendes, lágyzöld kerevet a fal mellett és a sima falú, aranyos zárú szekrények üvegfala alatt a múlt század divatos nippjei: menyasszony és vőlegény, előttük az áldást osztó pap; hegedülő angyalkák, mosolygós püspök vörös, egyházi zászlóval kezében; a pult mögött szőke hajú kisasszony jelenik

meg, hajában égszínkék szalaggal. Senki sem volt rajtuk kívül az édes, jellemző illatú bolthelyiségben. Leültek az egyik sarokba, mint Pestről átmenekülő szerelmesek, s a cukrászkiasszony biztató, de azért nyájas mosollyal szolgálta ki őket...»

Az ilyen biedermeieres-krúdys keretben, mit Lengváry élénk érzelmei képeznek, él Tallóy Margit festőművész, aki ugyan energikusabb, mint imádója, de az úgynevezett »nagy életet« ő sem tudja meghódítani. Kis egzisztencia, aki a női segélykérők kiszolgáltatottságával visszaélő Markovics grófhhoz folyamodik tanítói állásért, s a sikerekhez szokott, nagystílusú ideg orvos első közeledését sem tudja visszautasítani. Szenteleky Tallóy Margit alakjában és életrajzában a századforduló s az azt követő évtized női életének prototípusát akarta adni, s nyilván nem véletlen, hogy hősnője Kaffka Margit asszonyalakjaival rokon, s mi több, hogy — akár csak Kaffka Margit — ő is 1914 körül nőművészt léptet fel, igaz, csak jelzetekben, Tallóy Margit életének a vázlatában, hiszen szélesebb és részletesebb képét nem tudja megrajzolni, a művészkérdés pedig fel sem merül a regényben. Realitásérzéke azonban kétségtelenül nagyobb, mint Lengváryé, jobban benne van a világban, mint imádója, ám mégsem annyira, hogy diadalra vihetne volna életét. A budai cukrászdában életéről valló hősnő történetében egy nagyobb regénylehetőséget kell látnunk, s akár egy meg nem írt Kaffka-regény cselekményének is tarthatjuk:

»Egy húszéves leánynál kellene kezdenem, aki iskolába járt, mert rajz tehetséget véltek benne felfedezni, s aki egyszer hazajövet élettelenül találta édesatyját, akit nagyon-nagyon szeretett. A húszéves lány tulajdonképpen gyermek volt még, lélekben talán tizenöt éves, de amikor visszajött a temetőből, szomorú, fáradt, megöregedett hölgy lett, aki az életet nem tudta becsülni és szeretni. Délutánonként öszszebújta édesanyjával, s lélekben az a kívánsága támadt, hogy omolna össze a ház, repedne meg éjszaka a gázcső, csak élni ne kellene. Ekkor egy kedves, komoly beszédű ember közeledett feléje, a fekete ruha és a borús homlok talán jól illett a leányhoz, az idegen pedig szerelemről beszélt. A fekete ruhás lány nem tudott szeretni, sohasem szeretett, de azért fáradt volt ellenkezni, mikor a kedves jövevény gyűrűt húzott az ujjára. Nászútra vitte őket a vonat, és az ifjú asszony folyton azért imádkozott, hogy a megsemmisülésbe rohanjon a gözmasina, Velencében a gondola elsüllyedését kívánta, melyben ültek, a régi képtárak összeomlását óhajtotta, ha Tintoretto festményeit nézegették. Svájcban a hegyi vasutak leszakadása után áhítozott és lezuhajóra szeretett volna ülni, hogy arról lezuhanjon. Később, barátságos otthonban megkedvelte, megszerette a férjét, aki langyos jólétbe és bársonyos, becézgető szerelembe göngyöltte, elnémultak halálvágyai, az életet kedvesebbnek és értékesebbnek látta — oh, de ez nem tartott sokáig. A gondos, szerető férj merész tervekről, kalandos vállalkozásokról beszélt, néha megbotlott beszédje, míg végre — amint jól tudja, kedves barátom — teljesen elborult elméje, s most egy rácsos ablakú házban dadogja badar mondatait...»

Az élet középszerűnek képe ez, s hozzá a középszerű művészet társul, a »szerény és tisztességes csendélet... a Nemzeti Szalon szürke falán« vagy a Múcsarnokban, »többnyire puhaszínű virágok«, »any-

nyira becsületes rajzzal és kezeléssel, hogy senki sem állt meg előttük«. A »fanyar, regényes tisztelettel« közeledő Lengváry, a maga cselekvésképtelenségével, nem tudja meghódítani Tallóy Margitot, de diadalmaskodik az ideg orvos, s szólal meg ezért a »kesergő szerelem« motívuma Lengváryban, aki nem tud versenyre kelni a férfinak az ideg orvosban megjelenő »modern« típusával. De éppen az ilyen »szituáció« avathatja Lengváry szemében »vagyvirágos asszonnyá« — az elérhetetlen valósággá.

Szenteleky hőisére a Pesten hiába keresett, hangulatok opálos és szomorkás fényeibe olvadó valóság Z-ben várt, ahová sebzett szívvel indult, inkább meghalni, mint élni. Szenteleky (és hőse) tudatában Pest nem realitás. Mintegy álomköd-szigeten »vannak« a regény budapesti színhelyei: Lengváry szobája, ahol éjjelente képzeletének színpadán fényes drámákat játszik, Tallóy Margit otthona, a budai cukrászda és az éjjeli mulató. A többi elsősorban hangulat csupán, lírai futamok, hol biedermeieres, hol impresszionisztikus festői képek panoptikuma. A délutánok — ekkor él leginkább a hős — »tiszavirág életűek«, a Dunát »aranyos, omlékony, finom pára üli«, a nap »úgy kel fel, mint a norvég festményeken«.

Am amint elindul Lengváryval a vonat, a világ nyomban valósággá kezd válni, s konkrétumokkal telítődik:

»... Zökken a vonat a váltók és keresztezések fölött, feltűnnek a Népliget elhagyott utai, a távolban a külső Üllői út magasabb házai, kaszárnyái búcsúzkodnak füstön, messzeségen át, majd Ferencváros következik, s még villamosok szaladnak tova a vonat mentén, azután csak néhány gyárkémény jelzi a nagy város közelségét, de lassanként azok is elmaradoznak, nagy lomha, fakó síkságon siet tova a vonat, unalmas vetések, egyhangú szántóföldek között, itt-ott madárijesztők, maszatos tanyák, csillogó mocsárfoltok tarkázzák a lusta, álmos lelkű vidék képét, vagy legelésző csordák, felrebbenő varjak, sorompó előtt várakozó szekerek adnak némi jelt az alföld életéről... Fehérre meszelt, bogárhátas házak, melyekből lassan száll a füst, mint mesélgető öreg úr pipájából, hintázó nádasok, habos felhők a halovány kékségben, lomha szélmalomok, álló, lyukas vitorlával, kis, gondozott órházak, nyurga, idegesen ugráló telefonpóznák vonulnak el a vonatban ülő, bánatos lelkű férfiú szemei előtt...«

Jellemző, hogy még Pest is, amely a regény első részében egészen halvány akvarellként látszik, már a vonatban, ahogy a hős távolodik, realisabb, részletekkel telítettebb képként jelenik meg, s határozott jellegű emberi egzisztenciák felvonulásaként válik láthatóvá. Ekkor azonban Pest már emlék, a »málnavörös alkony« fényeiben villogzó, s Lengváry megérkezik a valóságba. Ez a megérkezés azonban jelképes is, valóságos is, hiszen Lengváryval valójában a fiatal, medikus éveit Pesten töltő író érkezik és talál íróként is haza, többek között azt is elárulva, hogy nem pusztán a halovány színű alkonyok és szerelmi bánatok halk szavú poétája ő, aki a Kisfaludy-rokonság jogán is a »kesergő szerelem« énekese, hanem valóságismerő is, akinek idegsejtjeiben ott van elraktározódva a zombori élet mikrovilága. Érzékletes és maradandó, ma is eleven képeket írt meg ekkor:

»Kopott kis állomás, még kopottabb kocsí fogadta a szerkesztőt, aki Z. legrégebb s legelőkelőbb szállodájában, a Tigrisben szállt meg. Hosszú, földszintes, elhízott épület volt a marcona állatról elkelesztelt szálloda és kapujáról szelíden, mosolyogva tekintett le a cégjelző állat. A pesti utasnak utcai szobát adtak magas ágygal, hórihorgas gyertyával az éjjeliszekrényen, az asztalon karcsú nyakú üvegben víz állott, mely talán a szálloda fennállása óta érintetlenül maradt, mert Z-ben nemigen kedvelték ezt az italnemet. A szekrény oly fájdalmasan nyikorgott, mintha körvadászatról visszatért földesúr vizsláját felejtette volna benne, az ágyat csilimtakaró fődte és az aranyrámás tükörből ijesztő, zöld arc nézett vissza az önmagára kíváncsiskodóra...«

Ilyen érzékletes az első elébe kerülő emberi alak is, ki egykoron a megye leghíresebb ivója volt, majd a »furcsa vidéki szag«, melyet szobája áraszt, s a mulató vendéglő zajai, általában az apró részletek sorakozója, mely a *Kesergő szerelem* második felének igazi jellegét adja meg. A regény főhősének »átváltozásait« is jelzik ugyanis ezek a részletek immár: a hős, aki Pesten szinte nem is élt, csak álmodott és álmodozott, képzelgéseit gőzeiben fuldoklott, Z-ben arra dőbben rá, hogy »él«, s nem tud álmodni:

»Várakozva bámult a sajátos szagú sötétségbe, de a függő színpad sehogyan sem akart megjelenni. Talán az is Pesten maradt? Most már szilárd elhatározása volt a holnaputáni gyorsan visszatérni az elhagyott fővárosba, az álmodozó, gyötrődéses éjszakákhoz...«

Lengvály gyógyulásának története tehát a regény második, Z-ben játszó része, s a világ részleteire megnyíló szem felfedezéseinek a története is. A piros papírrózsákból kinőtt hosszú gyertyák, »amilyeneket csak Z-ben lehetett látni«, a »burzsoászagú« szerkesztőségi lakás, »az üveggömbös rózsáskert, a folyosó sárga oszlopaira kúszó vadszőlő, a csend, az elhagyott, rossz kövezetű utca«, a »hortyogó lelkü város«, »az emberek furcsa, közönyös lényei, egyszerű, kényelmes gondolkodása« — nem pusztán szükséges kellékei a regénynek: Szenteleky egész íróságát meghatározó élményei is. S azok az e rész prózaverszerű betétjei is. Közülük a legelső Lengvály »imája«:

»Lomhán, álmosan múlik, vonaglik a ma, alig várod, hogy az alkony jöjjön és alvással eltöltött éjszaka, titokban és balgán vársz, remélsz valamit a holnaptól, a szürkén, nehézkesen hömpölygő idő talán megáll egy pillanatra, hogy aztán sebesen omoljon tovább, felvillan valami a bizonytalanság kacér köpönyegébe burkolódzó jövőben...«

A napok szállnak, szállnak kényelmes szárnycsattogással, mint kövér, szürke madarak, mi üres tekintettel nézzük a sablonos egyformaságban szálldogáló madarakat, hiszen semmit se vittek el, ami szép volt, ami fájna. Vagy felhősarcú, szürkéköntösű fegyencekhez hasonlók ezek a naptestvérek, a rabokat levegőre vezetik a fogház udvarán, lassan, lehajtott fejvel körben sétálnak a szürke ruhájú, testvéreknek látszó bűnösök... A napok meghalnak, rendben sorakoznak a múlt temetőjében, a sírjuk jeltelen, még virág se nyílik a hantón, egyiket se sajnáljuk, egyiknek emlékét se őrizzük meg s díszítjük fel, egyik után se nyújtjuk ki visszaváró karjainkat, mert sohase volt oly

vágyunk, hogy egy mámorosan gyönyörű perc a végtelenbe nyúljon, vagy legalább még egyszer visszatérjen. Dolgunkat végezzük, gondjaink vannak, illatért, életért, lázongó lelkünk lassan, fáradtan bele-rezignál a fakón lepergő tegnap-arcú jelenbe, lassanként elfelejtünk remélni, vágyni, szeretni és örülni...»

Ez a regény-szövegben érzékelhető változás, a realitásokat meghódító törekvés befolyásolta a regény cselekményének »logikáját« is. Az első rész a nem-valóság Pestet, s az elérhetetlen asszony alakját hozta, a másodikban testet öltött élet s az elérhető közelségben mutatkozó Litkovszky Vanda iránti szerelem már a történések egy valószínűségi körét is felvillantják, mint ahogy valójában a főhős is itt és ekkor realizálódik emberként, s igazabb az a biedermeier is, amely Lengváry Alfréd és Litkovszky Vanda szerelmét belengi (»Szeretem, hogy Vandának hívják — mélyzött álmatag hangján Lengváry. — Vanda lengyel királyleány volt, aki visszautasította egy germán fejedelem megkérését, mire az háborút izent Lengyelországnak. — Mily kedves, hogy nevemmel foglalkozik. Az ön keresztnévét, sajnos, ma már gyakran használják profán ajkak és emberek. — Szent anyám Musset-t kedvelte, mikor megszülettem! — magyarázta az Alfréd név viselője...«) — egy esti csónakázás idillikus hangulatában.

Boldog azonban nem lehet Lengváry: amikor Margit asszony megjelenésével utánanyúlna ismét Budapest és megkísértenék a fájdalmas emberi kapcsolatok, kiderül, hogy Lengváry nemcsak a Rezeda Kázmérokra emlékeztető regényalak, hanem az Esti Kornélt előlegező is. A kétfelől is kísértő boldogság, az ölébe hulló szépségek elől menekülnie kell, s ragadja magával Perényi Renée-t, a »vörös hajú szendét« alakító színésznőt: »Panaszos daktilusokban mind gyorsabban és gyorsabban zakatolt a vonat, lassan elmaradoztak a város házai, a szőlők és majorok épületei, lassanként eltörpültek a templomtornyok és a vonat átrobogott a kis folyócskán is. Lengváry álmosan, unottan ült a rizsporozott dáma mellett, a tovatűnő város felé nézett és arra gondolt, hogy két hölgy epedve várja őt ezen a délelőttön.«

Lengváry »rég, távoli vágyai valóra válása« elől szökik meg a színésznővel, aki iránt nem táplál különösebb vonzalmat — s ezt a gondolatot kell végeredményben a *Kesergő szerelem* vezéreszméjének is tartanunk. Ezzel kapcsolódik a fiatal Szenteleky korának világhangulati körébe, s ebből a pontból láthatjuk a valóság és az álom dilemmáinak itt is megfogalmazott koordinátái között — egyszerre mutatva azokra az érzelmi és gondolati viszonylatokra, amelyeket Ady Endre szerelmi lírája fogalmazott meg, s az eljövendőkre, amelyekben a vágyottnak jut túlhangsúlyozott szerep a kedves és kívánatos elérhetetlenség mítoszával.

S általában is, sokkal több probléma fogalmazódik meg a *Kesergő szerelem* lapjain, mint amennyit a kisregény lírai ihletése elbír, s amennyit a fiatal, első nagyobb lélegzetű művét alkotó író meg tudna oldani. Elég lesz talán, ha csak a regényrészletekben felsejlő prózai megoldáslehetőségekre utalunk, vagy arra a tényre, hogy a magyar próza e korabeli korszakaitól kezdve az egyik legfontosabb, hogy a világ realizálódása nem Pesten, az erősebben városi-polgári környezetben oldható meg, hanem a vidéki élet rajzaiban, amelyek erőteljesebben

őrzik a »voltat«, a patriarchálisabb emberi viszonyokat a Pesten éppen bomlók s elidegenülők ellenében. Erre mutatnak a regény két része közötti párhuzamosságok is, melyekben a felfedezhető különbségek mutatják az írói szándék fölött diadalmaskodó »valóság« munkáját. Gondoljunk csak egyrészt Tallóy Margit és Litkovszky Vanda alakjának és egyéniségének rokonvonásaira és eltéréseire, az éjjeli mulató képére Pesten és a Z-beli Tigris ivójának alakjaira, élükön Iszakovics Pista bácsival, a két társadalomkép közötti vonások, amelyek a Z-ről rajzoltban a részletesebbek és ismertebbek az író számára is (»... A polgárok, cikornyás bajszú pandúrok, hatgyerekes levélhordók alacsony, füleltd kocsmákban iddögáltak tamburaszó mellett, a gögös, tanyaszagú milliomosok, akik művészies megelégedettséggel üzték a semmittevést, ezreket nyertek, veszítettek éjszaka, a Tigris különtermében, máskor szilaj orgiákat csaptak s reggel revolverrel lövöldöztek az utcán...«), nem különben a két nagy lírai epizód között látható hasonlóságokra: a konflison utazás Pesten s a csónakázás Z-ben is általánosabb érvényű következtetések levonásának lehetőségét csillantja meg.

Sajnálatos módon A Hét körébe jutott Szenteleky erre a szép-írói-gondolati munkára nem vállalkozott sem a tízes években, amikor a legtöbb feltétele megvolt egy ilyen vállalkozásnak, hiszen A Hét állandó tárcaírója, kritikusa volt, sem később, amikor már a »helyi színek elméletét« fogalmazta. Érzelmi »állandó helyei« azonban feltűnnek majd mind verseiben, mind szépprózájában, sőt egy-egy fordulatára későbbi tanulmányaiban ismerünk. Utaljunk csak oly jellegzetes »notturmo« szituációjára, amit először a *Kesergő szerelem* lapjain rögzít Lengváry éjjeli sétáiról beszélve (»a hold puha, tompa ezüsttel vonja be az elszunnyadt várost, az utcákon, melyeken lomhán terülnek el a házak, fák, kémények árnyékai, senki sem jár, távoli virágos rétek, ólak, tanyák furcsa illatú keverékével találkozik valamely sarkon az éjszakában kóborló férfiú...«), majd egy *Notturmo* című 1918-as írásában bukkan fel újra (»A kisváros már elszenderült, az éjjeli vonat elzakatolt már Pest felé, a bivalynyakú főgyész horkolása kihallatszik az utcára, a lomhatestű asszonyok megfordulnak ágyukban...«), hogy költői formát öltsenek az 1928-ban írott *Bácskai éjjele* című költeményében. Vagy hivatkozzunk egyik gondolat-áriájára, amelyben a hazai vidékek hagyománytalanságát panaszolja fel. Első indítása ennek az áriának is a *Kesergő szerelem*: »Z. a klikkek városa volt. Sokféle körből állott a társadalom, melyek a pénz nagysága, kevésbé a hivatali tekintély szerint alakultak. Nemesi címereket, tisztos ösöket nemigen ismertek e városban. Z-nek nem volt múltja vagy előkelő történelme, régi családok udvarházai vagy kopott kastélyai nem voltak fellelhetők a környéken...« Ezt a gondolatot dúsítja és színezi azután *A vers a Vajdaságban* és a *Levél D. J. barátomhoz* a »vajdasági irodalom«-ról című tanulmányában. Az ilyen motívumok azonban már nem az epikusé, hanem a lírikusé vagy a tanulmányíróéi, hogy azután az utolsó, összegező jellegű, epikát igénylő lírai alkotásában, az *Isola Bellában* egy új szintézis lehetőségét próbálja ki.

A *Kesergő szerelem* sajátos jelentőségét éppen ezért az »első mű« tényén túl az ilyen jellegű írói megnyilatkozásokban kell látnunk.